

Первовічні

Ой як то було з початку світа,
(*Радуйся, радуйся, землячко,*
Син ся нам Божий народив)¹

Ой як не було святої землі,
Ой но на морі павутиноньки,
Ой там братоньки радоньку радять:
Як би нам, брате, світ обснувати?
Пуститися, брате, в глибокі води,
Тогди ми, брате, світ обснуємо,
Світ обснуємо і наситимо,
Світ наситимо і наповнимо².

(*Колядка із Золочівського пов., Східна Галичина*)

У суботу не можна сновати — світ сновався³.

(*Ратнівський р-н Волинської обл.*)

Кажуть, колись павук свет основав, і ми через павука живем⁴.

(*Городнянський р-н Чернігівської обл.*)

— На чому стоїть Земля?

— Павук основав основою, і на цим — Земля.

— А високо небо?

— Премудри[й] Салимон пробував у глубочінь і в височину, дак не можна того достать⁵.

(*Овруцький пов. Подільської губ.*)

¹ Рефрен повторюється після кожного рядка (*тут і далі — прим. упор.*).

Земні зразу не було, лиш море ціле. На морі був шумⁱ. Зверху, з воздухів падала роса. З роси став дух — яко Бог, від віка до віка. З шуму став Ірод. Чорт — то є послужник, Ірод — то первовічний, як Бог; Ірод но не знає гадок Божих. Бог знає усі Ірода змисли. Ірод не знає гадок чоловіка, сумління, докив [чоловік] не заговорить, а Бог знає все^б.

(Косівський пов., Східна Галичина)

[* Коли Господь скинув з неба янголів-переступників, то вони так стрімголов летіли вниз, що падали повсюди: на дахи будинків, у ліси, у воду, і де які впали, там і залишилися. Ті духи, що потрапляли на будинки, стали називатися домовиками, що в ліси — лісовиками, що у воду — водянимиⁱⁱ.]⁷

(Куп'янський пов. Харківської губ.)

Велетні

Із початку світа то були такі великі люди, що підпирали головами попід чорні хмари і переступали гори й долини. Як переступав дуба і уколоси в ногу, взяв найгрубшого дуба іднов руков і вимкнув з землі. І казав: що-м си в бодлакⁱⁱⁱ уколос! Іден другому з руки в руку биз^{iv} Дністер і биз Дунай сокиру подавав. Але тих людий вже тепер нема по потопі нігде^б.

(Бучацький пов., Східна Галичина)

ⁱ Піна.

ⁱⁱ Варіант із Вінницького пов. Подільської губ. (Чубинский 1872: т. I, с. 191): чорти падали не з неба, а з вежі, яку найголовніший чорт наказав будувати, аби дорівнятися до Бога.

ⁱⁱⁱ Осот.

^{iv} Через.

Колись були такі великі люди, що, бувало, по лісі ходили, як по траві. А ото вже як наші люди наставали, іден велетень і надибав десь нашого плугатора з волами, плугом і погоничом. Та як надибав їх, так і забрав усіх на долоню та й приносить до тата: «А подивися, — каже, — тату, які я надибав мишенята!». А тато глянув та й каже: «Не мишенята то, сину, а то тії люди, що після нас будуть!».

Ото й настало тепер наше покоління, а за велетнів і помину нема; тільки десь у церкві, в Києві чи у Львові, стоїть нога ідного велетня і така, кажуть, прездорова, що аж до бані сягає. Отакі-то були люди.

А то ще кажуть, що після нас та такії будуть, що в наших печах їх дванадцять буде молотити. Ото але будуть люди⁹!

(Вінницький пов. Подільської губ.)

** В дуже давніх часах жило в Україні плем'я велетенських Адамових людей. Вони-то висипали ті вали, ті високі могили й кургани, які бачимо на українських степах. Ця первісна раса велетнів була могутня, але Бог обурился на них, бо забули про Його святу волю, про закон, який дав їм, і жили в безупинних сварках, незгоді і проливали кров, мов воду. Надокучила Творцеві їх гордість, що не дозволяла їм визнавати Його за Творця; отже, розгнівався Господь Бог і постановив доценту знищити це велетенське плем'я.

Довго думав над цим Господь Бог, яким способом має Він знищити плем'я цих виродів, але не міг винайти способу. Тоді порадився в царя іншої землі, що був двоголовим велетнем. Двоголовий цар порадив спустити на людей такий потоп, що залляв би всю землю, крім однієї лише високої могили, а в ній схоронився двоголовий цар. Сталося так, як порадив двоголовий велетень; дощ линув — і води потопу затопили всю землю, крім високої могили, в якій схоронився двоголовий цар. Довго тривало загальне знищення, поки нарешті дощ

припинився й води опали. Але велетнів уже не стало та двох голових людей інших земель; всі потонули, тільки на високій могилі зостався цар, але побачив себе тільки з однією головою на шиї. Засумований з цієї причини, сказав до Бога:

— Боже мій, Боже! У чому я провинивсь Тобі, що Ти відняв мені одну голову?

А Бог йому на це:

— Тому покарав я тебе таким способом, що ти на своїх братів винайшов таку страшну смерть, про яку я ніколи сам не подумав би.

Від цього царя пішло плем'я таких людей, які вони тепер¹⁰.

(Київська губ.?)

Камінні баби

Камінні баби — то люди колись були. Їх звали великоднами, а інше — веленями. Це, кажуть, був самий великий і сильний народ, і жив він ще до створення сонця Божого¹. Як послав Господь сонце, стали великодони виходити на могили, стали плювати на його, так Господь і прокляв їх. З того часу вони і покам'яніли. У нас цих баб не дуже багато було, а найбільше їх у Таврії: у Васильєвці, Янчекраку й інших слободах. Там ними підпирають тини¹¹.

¹ Згідно з іншими варіантами переказу, вони харчувалися плодами рослин й пили молоко, а корів доїли в кам'яні корита (Новицький 1905: 24–25. С. Андріївка Олександрівського пов. Катеринославської губ., від Я. Рибалки, та с. Новогупалівка Олександрівського пов., від Логвина-Несвата, 70 р., і Півня).

* Давно колись обабіч проїжджої дороги, на могилах, стояли кам'яні баби. Трапилося одному чоловікові їхати верхи повз ці могили, і захопив його дощ. Виїхав він на могилу, скинув з коня сідло, половиною його накрив бабу, а під другу сам сховався. Дивиться — зі сусідньої могили йде баба. Підійшла та й говорить сусідці:

— У тебе, сестро, і гість є?

Тоді обидві баби почали розпитувати чоловіка, як і що робиться на світі.

Чи носять на різдвяні свята вечерю? Чи ходять у гості кум до кума і кума до куми, брат до брата і сестра до сестри? Чи співають півні?

— Все так, — відповів чоловік.

Тоді баба, що прийшла, задумалась і каже:

— Довго, довго ще нам доведеться стояти, сестро.

Сказала та й пішла до своєї могили¹².

(Олександрівський пов. Катеринославської губ.)

Їхали, кажуть, якось чумаки з Криму і, не дійшовши Нікопольської переправи, зупинилися на горішньому степу біля високої могили, щоб заночувати. Отаборилися, наварили кулешу, повечеряли та й повкладалися спати, хто де попало. Той під возом примостився, той біля погаслого вогнища, а один молодий гайман¹ подався ночувати на могилу. Прослав свитку біля кам'яної баби, ліг та й почав уже засинати. Коли це

¹ Пояснення оповідача: «Гайман — це від слова “гаймувати”. У нас тут ніхто зроду не казав “гальмувати” чи там “гальмо”, як тепер у книжках пишуть, а тільки “гаймувати”, “гаймо”. Гайманом називали того чумака, що притримував, гаймував важкі вози, коли вони з гори спустилися. Не кожний за таке діло брався, бо тут треба було добрячої сили» (Чабаненко 1990: 200. С. Благовіщенка Кам'янсько-Дніпровського р-ну Запорізької обл., 1963 р. Від Т. Буценка).

увижається йому, що баба ворухнулася, ожила, простягає до нього руки і давай підбивать на грішне діло. Ех, він як закричить не своїм гласом — так усі чумаки й проснулись! Посхоплювалися — та на могилу до гаймана. Дивляться і очам своїм не вірять: біля баби лежить мовби ж їхній товариш, а тільки кам'яний.

— Е-е, погане діло, — каже чумацький отаман. — Ліг біля ідоляки та, може, ще й не перехрестився перед сном, то ото в нього й перейшла ідолська, нечиста сила, ото він і скам'янів. Тепер йому, бідолашному, тільки в церкві можна одробитьⁱ.

Поклали чумаки кам'яного гаймана на воза й удосвіта рушили до Дніпра. А як переправилися, знайшли в Нікополі батюшку, розповіли йому все — і той одслужив у церкві молебень — так зараз же й ожив нещасний гайман. Ну, а ту могилу, де приключилася ця пригода, люди назвали Гаймановою. Буває, що звуть її ще й Гайманкою¹³.

(Кам'янсько-Дніпровський р-н Запорізької обл.)

Жертва

Як намножилоси людий, що давалися дуже юдитиⁱⁱ, пішов Бог на висину і вибрав собі повірницю — жертву. Вона була зразу така, як чоловік. На горі високо, межі небом і землею, де вона сиділа, росли лиш афиниⁱⁱⁱ; жертва живилася ними; від того була вона чиста.

Бог посилав ї на землю, аби вона повістувала, що діє[ть]си на землі; не раз зсилав ї Бог на землю карати людий вогнем. Як Бог посилав ї на землю, та вона перекидалася у гадину

ⁱ Зняти чари.
ⁱⁱ Намовляти(ся) до злого.
ⁱⁱⁱ Чорниці.

з крилами, а на кінці хвоста ї була паціркаⁱ, що на увесь світ світила.

Бог зіслав ї раз на землю, аби дивиласи, чи моля[ть]си люде; жертва спустилася на землю, возиласи довго помежи люде, аби дивитиси, чи вони си молі, а як зголодніла, нажерлася якоїсь мершіⁱⁱ, що по потопі лишилася. Після того вона притяглася на гору на череві; летіти не могла, бо була дуже наїджена.

Бог питає:

— Була-с на землі?

— Була!

— А чо так си забарила?

— Я була слаба, ледве що притяглася сюда.

— Доки сего віку, аби-с си так сувала, — сказав Бог.

З того часу не посилав ї Бог на землю, бо вона вже стала нечиста, їла мершу; але що вона довго служила Богові вірно, заставив ї Бог стеречи керниці з водою, звідки вона рушитиси не могла. Аби людий за їх гріхи карати, позволив Бог, аби жертва пускала лиш тогди воду, як їй принесуть люде живого чоловіка, дівку чи хлопця. Як довго жертва була голодна і не доставала живого чоловіка, не пускала води, через то не ставало не раз людем води; вони того зміркували та кидали ї хлопця чи дівку, доки не найшовси такий чоловік-с'їтецьⁱⁱⁱ, що ї убив, і з того часу стало багато води на землі.

Так як велетам був кінець, так буде і цілому світові. Алей^{iv} розкує жертву та Ірода, вода пуститьси з печері та затопить світ, а Ірода пустить такий дощ, що де капне, там згорить усе; що не затопитьси, то спалитьси; потім завіє дух Божий та занесе

ⁱ Намистина.
ⁱⁱ Мертвечина, стерво.
ⁱⁱⁱ Святий.
^{iv} Пророк Ілля.